

l'altro, prodotto degli esatti riscontri con oggetti italici di stile orientalizzante. Gli scavi in Dacia hanno rivelato extraordinare fortézze de tipo ellenistico-romano fatte, evidentemente, da ingegneri romani, per il re Decebalu, l'avversariu di Traiano » (p. 351).

Ultimele contribuții ale autorului asupra cărora aş vrea să atrag atenția sînt discuții critice ale unor lucrări importante din perioada imediat premergătoare celui de-al doilea război mondial, fiecare în felul ei reprezentativă prin rezultatele atinse sau prin metoda întrebuintată: Emmanuele Ciaceri, *Le origini di Roma: la monarchia e la prima fase repubblicana* (1937); B. Farrington, *Science and Politics in the Ancient World* (1939); A. N. Sherwin-White, *The Roman Citizenship* (1939); Ronald Syme, *The Roman Revolution* (1939). Toate se disting prin informație bogată și judecată lucidă, toate proiectează asupra problemelor studiate lumini în stare să le confere o nebănuită adîncime. Cum nu poate fi vorba să mă ocup de ele în acest loc, nici măcar să le înșir concluziile în detaliu, mă voi mulțumi să citez din paginile închinete cărții lui Syme două pasaje reprezentative și pentru lipsurile relevate în opera discutată și pentru propria concepție istorică a autorului: « The Roman Revolution has been reduced to a struggle of factions. It is, therefore necessary to recall that the Roman monarchy is a product, not of men about whom it is possible to write articles in Pauly-Wissowa, but of obscure people, whether Italian or provincials, whose name is legion »; și mai departe: « Every revolution has its small group of leading or favoured men; but very few revolutions are explained by their chiefs. The study of the leaders is necessary, but by itself is not enough ».

D. M. Pippidi

GILBERTE AIGRISSE, *Psychanalyse de la Grèce antique* (Collection d'études anciennes publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé). Société d'édition « Les belles lettres », Paris, 1960, 256 p.

Ca și încercările medicului Roger Godel (*Socrate et Diotime, Socrate et le sage indien*), lucrarea Gilbertei Aigrisse aduce studiilor helenice o contribuție din afara domeniului de strictă specialitate. Interesul pentru o interpretare psihanalitică a faptelor grecești apare la o discipolă a școlii întemeiate de C. J. Jung. Teorii metafizice despre tipurile psihologice, elaborate pe baza unei analize a stărilor psihice morbide, vor fi aplicate printr-o generalizare filozofică a fenomenelor de manifestare a « psihicului colectiv », produselor unei civilizații. Într-un capitol consacrat metodei, autoarea studiului din colecția Budé enunță premisele unui comentariu care va urmări evoluția psihologică a helenilor de-a lungul principalelor perioade care au dus la dezvoltarea fără precedent a culturii grecești. Acreditarea psihanalizei pe lângă un public neinițiat cere desigur o argumentare cit se poate de abilă, care nu va ezita să recurgă, printre altele, la tălmăcirea unor simboluri din artele plastice sau la denaturarea unor raporturi de cauzalitate în explicarea fenomenelor sociale. La R. de Saussure, un predecesor al Gilbertei Aigrisse, care abordase « miracolul grec » pe căile psihanalizei, se găseau deja unele afirmații eronate despre cauzele determinante: « Même les problèmes économiques sont sous une étroite dépendance des phénomènes psychologiques, car les besoins de l'être augmentent avec son indépendance » (*Le miracle grec, étude psychanalytique sur la civilisation hellénique*, Paris, Denoël, 1939, p. 143). Bineînțeles prin « nevoi » psihanaliza înțelege mai ales anumite porniri obscure ale sexualității, care ar avea un rol predominant, nesocotindu-se instincte și nevoi tot atât de firești care se manifestă la rîndul lor cu o intensitate diferită în funcție de relațiile sociale. « Marx a descoperit legea dezvoltării omeneshti, faptul simplu pînă acum ascuns sub buruienile ideologiei că oamenii trebuie în primul

rind să mănince, să bea, să aibă o locuință și să se îmbrace înainte de a putea să se îndeletnicească cu politica, știința, arta, religia etc.» (Marx-Engels, *Opere alese*, vol. II, p. 153). Orice încercare de a interpreta unilateral tabloul psihic al acestor *nevoi*, transformând instincte mai ascunse și mai perverse sau de-a dreptul patologice în factori la fel de hotărâtori ca celelalte mobile enumerate mai sus, duce la o întunecare a perspectivei noastre istorice. Este singura concluzie care se poate desprinde dintr-un examen atent al « adevărilor » primordiale pe care încearcă să le demonstreze Gilberte Aigrisse de-a lungul unor speculații teoretice inserate la tot pasul în lucrarea de care ne ocupăm. Nu ne impresionează în chip deosebit conceptul metafizic de « supradeterminare », « bipolaritatea tendințelor din caracterul grecilor » sau foloasele pe care le putem trage din « auscultarea sufletului helenic ». Această ultimă operație este inspirată din practica terapeutică: ca și cum unele trăsături ale suprastructurii ar prezenta analogii cu simptomele unui bolnav care-și aduce suferința în fața medicului (v. capitolul *Psyché individuelle ou psyché collective*, p. 13 și urm.). Cîteodată unele considerații generale din secțiunea intitulată cam pretențios « *architecture de la psyché* » aduc unele paralelisme destul de interesante din domeniul evoluției culturale-istorice la alte popoare (de ex. perioada lui Așoka în India, p. 26). Polaritatea unor caractere în evoluția stilurilor și a manifestărilor religioase este interpretată conform învățăturii taoiste despre tai-ghi-tu (imaginea unității bipolare reprezentînd dualitatea principiilor din natură — unul sumbru *yin* și altul luminos *yan* — cu germele principiului contrar inclus în fiecare, v. p. 22). Urmează, într-o progresiune elaborată pe baza schemei tipologice a lui C. J. Jung, o analiză a epocii arhaice în care predomină gîndirea extravertită (*Apolon ou la pensée ordonnatrice*, p. 33 și urm.), apoi analiza tendințelor de compensație prin intraversiune (*Dionysos ou la Grèce du sacré*, p. 113 și urm.), în sfîrșit o prezentare a unității clasice și a împlinirii armonioase realizate în secolul lui Pericle (*L'homme ou la volonté d'harmonie*, p. 161 și urm.). Cînd vorbește despre *funcția gîndirii*, autoarea, deși recunoaște necesitatea de a regăsi acțiunea acestei funcții ori de cîte ori activitatea umană își propune să înțeleagă lumea și urmărește o adaptare la realitatea obiectivă, deși admiră eficacitatea unui efort independent de gîndire, subestimează totuși aportul fiziologilor materialști ionieni și, în general, nu reușește să descopere profunzimea gînditorilor presocratici (milesienii ar fi contribuit numai la « eliberarea materială a omului »). În această frescă « sui generis » a epocii arhaice figurează în final un portret al omului de rînd (« *l'homme moyen* »). Educația modelează caracterul cetățeanului; memorizarea textelor din Homer și din Hesiod, deprinderile sportive, inițierea muzicală formează personalitatea individului social. După Gilberte Aigrisse, omul obișnuit, incapabil de interiorizare, și-a format astfel o ținută exterioară, se preocupă mai mult de opinia concetățenilor săi, afișează ceea ce se numește în terminologia creată de Jung *persona*, « masca » unui tip extravertit. Cam superficial au fost tratate unele probleme care interesau psihologia, dar nu se integrau în schema psihanalizei. Secolele VII—VI scot la iveală cele mai contradictorii tendințe ale personalității, reflexul diferențierii sociale și al antagonismelor de clasă. Viața polisului ionian impune participarea vie la dezbateri, limpezirea unor stări de conștiință în conflicte agonale. De unde apariția inevitabilă a tipului de « *raisonneur extraverti* » sau mai degrabă ciocnirea tipurilor socialmente determinate (G. Aigrisse distinge o singură categorie de *raisonneurs*: eleații). La un aristocrat care a sărăcit peste noapte sau la un sclav esopic nevoia de a face opinie separată generează primele forme de subiectivism; mentalitatea individului răzlețit de comunitate care știe să privească îndărătul măștii-*persona*. Au fost ignorate de asemenea accentele unei emancipări îndrăznețe, invectivele amare din poezia lui Arhiloh, interiorizarea descrierilor din natură, la Safo, atacurile filozofilor împotriva unui antropomorfism teatral, extravertit. Cercetînd amănunțit zonele conștiinței așa cum se manifestă în această epocă arhaică, Gilberte Aigrisse ne-ar fi prezentat o imagine mai veridică a caracterului helenic din perioada preclasică. Deși zăbovește asupra celor trei stadii care marchează individualizarea stilurilor arhaice, comen-

tariu nu te ajută mereu să înțelegi cum se face tranziția de la frontalitatea rigidă a primelor chipuri arhaice la suplețea fragilă a statuiilor preclasice dezgropate pe acropola ateniană. Prea puțini eleniști vor accepta motivarea psihanalizei: subiectivitatea refuțată și agresivitatea transformate în element compensator mai înainte de a se zămislî formula clasică, împăcarea tendințelor și a pornirilor antagoniste. « Dialectica stărilor » patologice și a « compensațiilor » morbide se atenuază cînd intrăm în faza unei « adaptări » mai umane: apariția *korelor*, prototipul fetei ținare, răsfrîngerea multiplă a surisului enigmatic și a harului de statuie votivă. Sint fiice ale Demetrei; făptura lor întruținează feminitatea instinctivă și vegetală ocrotită de zeitatea misterior. Cu *senzația* concepută ca o *funcție spirituală* am încăput iarăși pe mîna terapeuților — mystagogi (uneori mistificatori. . .). Nu ne putem împăca cu gîndul că grecii din epoca arhaică susteriseră de nevroze datorită adaptării unilaterale, — *adaptation* extravertie — pensée — . Mai sufăr din punctul de vedere al caracterizării psihologice este remarcă finală din capitolul consacrat zeiței fecundității: « le culte de Déméter — sensation contenait d'ailleurs aussi un élément sentiment appartenant à la fonction indifférenciée. Dans ses bois sacrés, sous la nom de Thémis, la déesse donnait asyle à tous ceux que poursuivait la justice. Elle tempérait, adoucissait la règle apollinienne ». Stranie va părea oricărui cititor familiarizat cu arta greacă interpretarea chipurilor de tineri — κοῦροι — . Rigiditatea lor sugerează « chipul unei introversiuni care doarme undeva în stare letargică, embrionară ». De fapt, nu e vorba de un dublu incônsistent al personalității care se caută. Ne-am permite să aducem un corectiv unei teorii dominate de simboluri ale subconștientului. Membrele înțepenite care nu se pot desprinde încă din strînsura blocului de piatră, fizionomia întregului trădează o afinitate cu arta microasiatică — frontalitatea egiptenilor nu explică totul, trebuie să urmărim stilul civilizațiilor din răsărit: Sumer, Asiria, hitiți, Ugarit. Vom găsi la orientali un canon al frumuseții și al gloriei virile care a reprezentat trupul sănătos, masiv într-o atitudine încordată, expresia feții nediferențiată, izbitoare totuși, datorită privirii dilatate și fixe. Idealul materializat de numeroase efigii a lăsat o amintire în epopeea homerică: « cel care se bucură de fală — κόδει γάλων — , « obrazul luminat de mîndrie », « Aheii cu ochi rotunzi » ἔλκοπερς Ἀχαιοί etc. Acest apogeu al tinereții virile exercită o atracție fascinantă asupra sculptorilor din epoca arhaică; pe de altă parte helenul ține să fie reprezentat sub trăsăturile unui portret ideal care poartă noroc, iar grația stereotipă și surisul cam forțat al *Korelor* sînt reproduse cu venerație.

Capitolul *Dionysos ou le sentiment* (p. 159 și urm.) insistă mai mult asupra sincretismului Dionysos-Apolon, Dionysos-Zeus. Comentariul atinge unele adevăruri în măsura în care ideile religioase sînt prezentate ca văluri amăgitoare care travestesc anumite « nevoi ale sentimentului ».

În ultima fază a cercetării, un comentariu inspirat talmăcește arhitectura Partenonului și fenomenul socratic. Maxime Collignon, W. K. Guthrie și François Chamoux vor depune mărturii ca să descifrăm limbajul « realizării de sine », semnificația morală și estetică a templului Partenon. Intuiția se armonizează cu rațiunea dreptelor măsuri; admirăm o înțelepciune a formelor, urmărim colaborarea dintre poetul-faur (marele Fidias), meșterii arhitecți (Iktinos, Callicrates) și strategia înaltă a ctitorului (Pericle atenianul). Atenția noastră se mai împrășteie citind capitolul intitulat în mod semnificativ: *Le démon de la diversité* (p. 229 și urm.). E vorba de o diversificare « păgubitoare » a orientărilor filozofice după dispariția lui Socrate. La Platon este criticat cu ingeniozitate dualismul schematic care așază trupul sub dominația sufletului: « La fonction sentiment, qui juge de tout par est-ce agréable ou non, se joue ici de la pensée lucide de Platon » (p. 238).

Au fost nedreptățite celelalte școli postsocratice. Aristotel și Epicur nu mai rețin, în mod deosebit, atenția cercetării psihologice fiindcă ar fi dispărut echilibrul armonios al funcțiilor (intuiție-sentiment, gîndire-senzație). O dată cu « dispersarea religiilor » în epoca elenistică abandonăm în voia soartei evoluția conștiinței helenice. Dacă un asemenea itinerar pe căi ocolite

ar fi respectat cu strictețe metoda schițată în primele capitole, « Psihanaliza Greciei antice » ne-ar fi descurajat iremediabil mai înainte să ajungem la jumătatea cărții. O filozofie tulbură a stărilor de conștiință denaturează semnificația luminoasă a fenomenului helenic. Cu toate acestea, adeseori am avut impresia că autoarea știe să găsească un limbaj mai autentic. Contactul direct cu opera de artă, reacțiile în fața statuilor readuse la lumina zilei, scoase din adăpost după terminarea primului război mondial, confruntarea prototipurilor din artele plastice cu anumite intruchipări de vis ale mitologiei ne aduc surpriza unei experiențe inedite.

Se resimte pe alocuri ezitarea unei documentări indirecte. Regele Cresus lidianul și faraonul Amasis au fost considerați tirani din Helada (p. 85). Două greșeli de ortografie a numelor proprii se datoresc probabil tiparului (p. 77 *Glazomène* și p. 145 *Piobino*).

M. Nasta

PIERRE GRIMAL: *La civilisation romaine* (Collection « Les grandes civilisations », dirigée par Raymond Bloch). Paris, Arthaud, 1960, 533 p., 229 heliogravuri, 29 hărți și planuri.

Înmulțirea încercărilor de sinteză în domeniul istoriei, ca și în alte domenii de cercetare, e fără îndoială un semn al vremii. Uriașul pas înainte pe care-l reprezintă în știință a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX; specializarea crescândă care a dus la crearea atîtor discipline înainte necunoscute; greutatea sporită — chiar pentru specialiști — de a se ține la curent cu rezultatele atîtor contribuții de detaliu, — toate aceste caracteristici ale vieții științifice din epoca în care trăim trebuiau să ducă și au dus la o reacție manifestată printr-o serie de sinteze mai mult sau mai puțin cuprinzătoare, închinată trecutului umanității. Ca să mă restrîng la activitatea istoricilor francezi, stăruie în amintiri interesul stîrnit în anii de după cel dintîi război mondial de colecția « Evolution de l'Humanité », condusă de Henri Berr, directorul Centrului de sinteză istorică. Din aceeași perioadă și răspunzînd aceleiași nevoi, mai pot fi amintite, în această ordine de idei, colecția « Peoples et Civilisations », plănuită de Halphen și Sagnac, « Istoria universală » publicată sub conducerea lui Eugène Cavaignac, în sfîrșit — una din cele mai importante prin valoarea colaboratorilor — « Istoria generală » organizată și îndrumată pînă la încetarea sa din viață de regretatul Gustave Glotz.

În intenția organizatorilor, toate aceste publicații — evident, inegale ca valoare, inegale și între diferitele lor părți, încredințate aproape cu exclusivitate unor specialiști francezi sau de limbă franceză — trebuiau să cuprindă cît mai mult în pagini puține, să fie cu alte cuvinte adevărate sinteze, oferind cititorului esențialul cunoștințelor dintr-un anumit domeniu într-o formă cît mai accesibilă și mai concisă. În realitate, fie succesul lor comercial, remarcabil, fie lipsa de fermitate a conducătorilor a făcut ca toate aceste întreprinderi să se abată după un număr de ani de la scopul lor principal, în sensul că — din schimbare în schimbare a planului inițial — au ajuns să comporte un număr mult prea mare de volume, despre subiecte uneori prea speciale, pentru ca în ansamblu colecția să se mai poată numi « de sinteză ». Evoluția seriei « Evolution de l'Humanité » e, din acest punct de vedere, grăitoare și mă dispensează să mai folosesc alte exemple.

S-a ajuns astfel încă din epoca dintre cele două războaie, dar mai ales după 1945, aproape în toate țările, la nevoia unor noi încercări de grupare și de limpezire a cunoștințelor în cele mai variate domenii, fie sub formă de mici monografii lipsite de aparat erudit, fie sub aceea de sinteze oricît de vaste, îmbrățișînd specialități întregi în cite un volum de proporții nu tocmai intimidante. Ca să mă restrîng la domeniul și la țara care ne interesează, am avut astfel *Istoria generală a civilizațiilor*, scrisă în întregime de André Aymard și Jeanine Auboyer (lucrarea de ale cărei calități n-am fost încă în situația de a-mi face o părere), avem acum colecția plă-